

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

*Національної академії наук України і
Українського товариства охорони пам'яток історії та культури*

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 6

Видається з 2008 року

**Київ – Глухів
2013**

Національний заповідник «Глухів»

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Рекомендовано до друку

Ученою радою Національного заповідника «Глухів»

(протокол № 2 від 19.04.2013 р.)

Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПК

(протокол № 4 від 23.04.2013 р.)

Рецензенти

доктор історичних наук, професор *І.В. Верба*

доктор історичних наук, професор *Я.В. Верменич*

Редакційна колегія

О.Д. Савицький (голова), О.М. Титова (заступник голови), С.І. Білокінь, Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмирчук, Ю.О. Коваленко, І.В. Мошик, О.Ю. Манасв, М.П. Недюха, А.А. Непомнящий, С.І. Посохов, К.М. Тищенко, С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції

41400, м. Глухів Сумської обл., вул. Шевченка, 30, тел./факс 0-5444-23557

e-mail: dikz@ukr.net

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 16797-5369Р від 25.05.2010 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Постанова президії ВАК України від 22.12.2010 р. № 1-05/8)

Видавець

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.)

© Національний заповідник «Глухів», 2013

© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2013

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

Горькова А.О. Охорона археологічних пам'яток в радянському законодавстві (1926-1930 рр.)	8
Вечерський В.В. Розроблення науково-проектної документації по м. Суми	11
Жукова О.В. Створення археопарків як елементу музейного ландшафту в Україні (на прикладі культурно-археологічного центру «Пересопниця»)	17
Янченко В.В. Реконструкція дитинця давньоруського Києва. Досвід парку «Київська Русь»	21
Звіряка А.І. Ландшафтні об'єкти культурної спадщини. Вітчизняний та міжнародний досвід	25
Парацій В.М. Бережанський замковий комплекс у туристично-презентаційних проектах 1920-1930-х років	28
Прохоров Д.А. Караїмські молитовні будинки «кенаси» на території України: сучасний стан та перспективи використання	32
Ясновська Л.В. До історії досліджень Чернігівського Спаського собору протягом XIX – на початку XX ст	36
Протоієрей Олександр Чурочкін. Дерев'яна Вознесенська церква у Путивлі	39
Коваленко Ю.О. Глухівські фортифікаційні споруди	42
Шиян Л.М. Православний цвинтар XVI-XVIII ст. у Вишневці	50
Зайцева Н.О. Глухівські надгробки	53
Терентьєва В.М., Ведмідь Т.А. Путивльський некрополь: Рассказівське кладовище	55
Бойченко С.Г. Єврейський некрополь Чернігова	59
Коваленко В.П., Терещенко О.В. Охоронні археологічні дослідження церкви св. Георгія в смт Седнів Чернігівського р-ну (за матеріалами 2005 р.)	64
Хмель Л.Г., Свердлов В. О. Збереження об'єктів культурної спадщини – справа нашого покоління	69

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ДАВНІХ ЧАСІВ І СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ольговський С.Я. Виготовлення скіфських наконечників стріл	72
Тищенко К.М. Алани на Сіверщині: ходуня, вовна, олтар	76
Шевченко Ю.Ю., Уманец А.Н. О возможных египетских истоках христианского храмового престола	80
Луценко Р.М. Зміни у сприйнятті смерті в давньоруському суспільстві з прийняттям християнства	87
Dimnik Martin Oleg Svyatoslavich submits to Vladimir Monomakh on three counts	91
Веремейчик О.М. Продукція Овруцької пірофілітової індустрії на теренах Чернігівського Полісся у X-XIII ст.	95
Чугасва І.К. Фрагменти літопису Ігоря Святославича: до проблеми реконструкції чернігівського літописання	99
Сасенко В.М. Ще про княжий «мутен сон» у «Слові о полку Ігоревім»	104
Конюшенко Ю.А. Срібні жіночі прикраси доби Київської Русі в колекції Харківського історичного музею	108
Журухина Е.Ю. Стекланые изделия древнерусского времени из многослойного поселения Кошчевка-8	112
Тараненко С.П. Планувальна структура Подолу Києва X-XIII ст. (історіографічний нарис)	115
Сушко А.О. Керамічні дитячі іграшки давньоруського Києва	119

Бібіков Д.В. Івакін В.Г. Нові дослідження Вишгородського городища	124
Мірошниченко О.М. В пошуках універсального замку Київської Русі	129
Ігнатенко І.М. Вали як конструктивний елемент укріплень Чернігівського дитинця XI-XVIII ст.	132
Бережинський В.Г. Трагічний апофеоз розбрату давньоруських князівств (до 790-ї річниці битви на Калці)	136
Івануц М.Г. Зародження та розвиток тактики облогового бою у монголо-татар	142
Печенюк І.С., Черкас Н.Ф. Воєнно-правові засади військової організації Монгольської держави	148

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

Карманов Ю.О. Політичні фактори відродження Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря в XVI ст.	155
Чорна Т.В. Тактика облоги і оборони укріплених пунктів османськими військами в другій половині XV – XVII ст.	159
Коба О.О. Холодна зброя на території Лівобережної України в кінці XV ст. – першій половині XVIII ст. в історіографії середини XVIII ст. – 20-х років XX ст.	163
Пуцко В.Г. Давня глухівська знахідка	165
Пилипенко В.М. Проекти лицарської школи в Україні у польській публіцистиці середини XVI – середини XVII ст.	169
Щербак В.О. Здобуття політичного статусу Війська Запорозького	172
Степенькін С.Ю. Конотопський сотник Федір Кандиба	175
Луняк Є.М. Персонаж Александра Дюма під стінами Глухова на початку 1664 р.	177
Желєзко Р.А. Українсько-Московська війна 1668 р. в Ніжині	180
Даценко О.М. Розвиток козацького війська в часи Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.) ...	184
Багро С.О. Вітчизна Григорія Грабянки: міркування про поширення поняття козацької вітчизни в Гетьманщині у кінці XVII – першій половині XVIII ст.	188
Безвенюк В.П. Морський флот Османської імперії наприкінці XVII – на початку XVIII ст. (за матеріалами П.О. Толстого)	191
Лаєвський А.С. Універсали та накази стародубських полковників другої половини XVII – початку XVIII ст. у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського	197
Щербина С.В. Цехове ремесло на території Північного Лівобережжя другої половини XVII – початку XVIII ст.: історіографія питання	199
Шерстюк В.В. Хронологія селітроваріння на Лівобережному Подніпров'ї	204
Хармак М.М. До історії водяних млинів у Батурині	208
Дмитрієнко М.Ф., Походяща О.Б. Іконографія гетьмана Івана Мазепи у вітчизняних та зарубіжних пам'ятках	212
Мезенцев В.І. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині	220
Корнієнко М.В. За «возз'єднання» України: верифікація історіографічного стереотипу про приєднання Фастівського полку Семена Палія до Гетьманату	234
Яценко В.Б. Загибель Батурина в листопаді 1708 р. в українському дискурсі Мазепи	237
Реброва Н.Б. План володінь Кочубея	247
Лапатійова Н.В. Місцеві органи військового управління та комплектування козацького війська в Україні у XVIII ст.	249
Савицький О.Д. Глухівська фортеця – визначальний елемент геополітичного буття Сіверщини	254

Мищик Ю.А., Тарасенко І.Ю. Фонд Глухівської сотенної канцелярії ЦДІА України у Києві як джерело з історії Глухівщини першої половини – середини XVIII ст.	258
Шишкіна Ю.А. Історія Глухова доби Гетьманщини (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Києві)	260
Попружна А.В. Неопублікована духівниця глухівської протопопихи Меланії Софонович	265
Белашов В.І. Посилення російської реакції під час правління «Гетьманського уряду» (1734-1750 рр.)	267
Лесик Л.В. Місто Ніжин у XVIII ст. мовою документів	272
Тупик С.В., Чурочкін О.А. Анатолій Мелес у спогадах Гавриїла Добриніна	275
Матяш Н.Ю. Глухівщина у «Денних записках генерального підскарб'я Якова Марковича»	279
Герасько М.О. Дослідження деяких доповідних записок про будівництво К. Розумовського в Батурині	280
Ночовний Ю.В. Історико-демографічний аналіз населення Пирятина в другій половині XVIII ст.	283
Заремський М.Й. «Філософічні пропозиції» Я.П. Козельського як видатна пам'ятка епохи Просвітництва	286
Кукса Н.В. Свято-Михайлівська церква в Суботові в «Описанні благочестивих заграничних в короне польской» Мельхіседека Значко-Яворського	293
Юрченко С.Б. Ремонт собору Гамаліївського монастиря у 1786 році	295
Якубова Т.А. Рукописні документи бібліотечних фондів Інституту рукопису НБУВ про епоху російсько-турецьких війн (XVIII ст.)	299
Блакитний М.М., Половнікова С.О. Чавунні гармати на території колишньої Чернігівської фортеці	301
Дудченко Г.М. Соціальне походження дворянства Лівобережної України крізь призму шлюбних зв'язків (кінець XVIII ст.)	306
Галь Б. О. Комплектація кадрів городничих Малоросійської губернії	308

РОЗДІЛ IV. НОВА ІСТОРІЯ

Гриценко А.П. Декабрист Олександр Бріген – популяризатор «Історії Русів»	317
Любич О.А. Історіографія соціально-економічного становища Чернігівщини першої половини XIX ст.	320
Барабаш Н.О. Дворянські садибні комплекси Дунаєць та Ярославець за споминами М.А. Маркевича	323
Дробязко Н.В. Життєвий шлях господаря батуринської садиби П.А. Кочубея	327
Дробязко Н.М. Місця, де знайшли вічний спокій представники родини Кочубеїв	330
Тригуб О.О. Василь Йосипович Туманський та його родина	333
Коваленко О.О. Родина Туманських у науковій спадщині Г.О. Милорадовича	336
Демиденко Н.М. Т.Г. Шевченко та П.І. Прокопович: духовні паралелі	340
Єсюнін С.М. Матеріали до біографії педагога та етнографа Петра Чуйкевича	343
Гирич Я.М. Сосниця у військово-статистичних описах Чернігівської губернії (50-60-ті роки XIX ст.)	346
Шеліхова В.В. Торгівельна діяльність селян у другій половині XIX ст.	349
Терещенко О.А. Смерть дитини у ментальності українського селянства XIX ст.: психологічний та соціальний аспект (на матеріалах Чернігівської губернії)	352
Заремська Н.І. Внесок Миколи Івановича Пирогова у розвиток шкільництва в Україні	355

Казьмирчук Г.Д. Архівні документи, замовте слово за вчителя Кальницького однорічного міністерського сільського училища Григорія Добржанського	357
Сидоренко О.С. Участь населення Чернігівської губернії у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. ..	359
Блакитний М.М. Пенсійне забезпечення церковнослужителів Чернігівської єпархії у 80-х рр. XIX ст. – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Черниговские епархиальные известия»)	363
Колесник О.П. Роль благодійності православного духовенства Чернігівської єпархії в діяльності Чернігівської духовної семінарії в другій половині XIX – на початку XX ст.	367
Ципляк Н.О. Наукова діяльність викладачів Чернігівської духовної семінарії	370
Скоренко С.Г. Громадсько-політична діяльність А.В. Верзилова	373
Ковальова Н.О. Педагогічна школа М.М. Неплюєва та критичні оцінки його сучасників	377
Іванова В.О. Діяльність М.І. Драгомирова на посаді київського, волинського і подільського генерал-губернатора	380
Мельник М.О. Діяльність Глухівського повітового суду в кінці XVIII – першій половині XIX ст.	383
Петровська Ю.М. Проблеми нормативно-правового регулювання продовольчого забезпечення населення земськими установами та шляхи їх вирішення Чернігівським губернським земством (60 – 90-ті рр. XIX ст.)	387
Крупенко О.В. Цінова політика на хлібному ринку в другій половині XIX – на початку XX ст. (на прикладі Чернігівської і Полтавської губерній)	390
Горохов С.В. Погляди земств Чернігівської губернії на поширення агрономічних знань в кінці XIX – на початку XX ст.	394
Лещенко О.М. Жіночі приватні навчальні заклади Чернігівської губернії XIX – початку XX ст.: особливості організації діяльності та навчально-виховного процесу	397
Герасимчук О.М. Приватизація селянської надільної землі на Чернігівщині у роки Столипінської аграрної реформи (1907-1916 рр.)	400
Казьмирчук М.Г. Зарубіжні дослідження з соціально-економічного розвитку Київської губернії пореформеного періоду	404
Бойко Н.О. Становлення Ю.С. Виноградського-краєзнавця	407
Мохір Л.В. Історико-краєзнавчі дослідження Південно-Західного відділу в Чернігівській губернії	411
Рахно О.Я. Земський статистик В.Є. Варзар: віхи життя та громадської діяльності на Чернігівщині	416
Фомська С.М. Порівняльна характеристика статутів Чернігівського товариства «Просвіта» 1906 і 1920 рр.	420
Католик А.В. Роль з'їздів лікарів у становленні та розвитку земської медицини Чернігівської губернії (на прикладі Борзенського повіту)	423
Боровик А.М., Боровик М.А. Роль О.П. Фльорова у становленні Чернігівського учительського інституту (1916-1919 рр.)	427
Потапенко М.В. Польські громадсько-політичні клуби Чернігівської губернії у 1917 році	430
Костенко С.В. Популярність ідей громадсько-політичного об'єднання селянства на півночі Лівобережжя	434
Грибенко О.М. Структура місцевих органів влади за добу Української держави (квітень-грудень 1918 р.)	437
Мартиненко В.В. Чернігово-Гомельське пограниччя в контексті українсько-білоруських територіальних протиріч 1918 року	440
Лейберов О.О. Особливості встановлення більшовицького режиму на Чернігівщині у 1919 році: політичний аспект	442
Пригорницька О.Ю. Трансформація вищої школи Чернігова (1919-1921)	446
Подолька Н.С. Роль педагогічних часописів 20-х років XX ст. в утвердженні більшовицької ідеології радянської системи освіти на Сумщині	450

Прудько В.О. Культурне життя Ніжинщини в період утвердження більшовицької влади (1919-1921 рр.)	454
Непотенко І.В. Реалії життя мешканців «нічліжних» будинків Чернігова 1920-х рр.	458
Дедович Д.В. Дитячий комуністичний рух у школах Чернігівщини у 20-ті роки ХХ ст.	461
Мошик І.В. Історіографія проблеми діяльності вишів Чернігівщини у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст.	464
Огієвська Р.І. Батуринська садиба Кочубеїв у 1923-1924 роках (за матеріалами Державного архіву Сумської області)	472
Кондратюк Г.Н. Деятельность «Союза воинствующих безбожников» в Крымской АССР в контексте национальной политики межвоенного периода	474
Горох М.В. Глухівська міжрайонна база «Торгсин»	478
Кисла С.В. Синергія Мелосу і Логосу в циклі романсів Юрія Шапоріна на слова Олександра Пушкіна 1934-1937 років	481
Ночовний О.В. Принципи формування та порядок утворення постійних комісій Верховної Ради Української РСР	484
Малик Є.І. Військові дії на Путивльщині у вересні-жовтні 1941 р.	487
Денисенко І.В. Тактико-технічні характеристики німецьких танків, знищених партизанами у Спадщанському лісі	491
Шаповаленко Є.Ю. Сільськогосподарське виробництво як повсякденна практика жителів Чернігівщини у 1941-1943 рр.	493
Гаврилов В.М. Відбудова житлового фонду в колгоспних селах України після фашистської окупації (на прикладі областей Північного Лівобережжя)	496
Баклажко О.О. Санітарне очищення Чернігова як складова повсякденного життя в 1943-1953 рр.	500
Демченко Т.П. Роль «Щоденника» О. Довженка у формуванні історичної пам'яті про Другу світову війну	503
Онопрієнко О.В. Переселенці з території Польщі 1944-1947 рр. Глухівський аспект	506
Терлецький В.В. Глухівщина та її люди в полі зору Олеса Гончара	509
Рожкова Л.І. Визначний український фольклорист (до 100 річчя від народження Г.А. Нудьги)	512
Колесникова Л.В. Творчий портрет Олексія Богдановича	515
Шевель А.О. Природа Сіверського краю як життєдайне джерело зміцнення здоров'я людини	518

РОЗДІЛ V. МУЗЕЙНА СПРАВА

Дмитренко Н.М. Народознавчі дослідження місцевих музеїв Північно-Дніпровського Лівобережжя у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.	523
Татаринів С.Й. «Глухівець» І.А. Часовніков у Артемівському окружному музеї у 20-х – 30-х роках ...	525
Ареф'єва Г.В. Історія створення Сумського художнього музею в світлі становлення української музейної справи	528
Яненко А.С. Археологічні колекції музеїв Чернігівщини у 1945-1946 рр. (за матеріалами архіву М.Я. Рудинського)	531
Семенова М.В. Музеї в соціокультурному просторі України 90-х рр. ХХ ст.	535
Нікітіна І.В. Національний музей героїчної оборони і визволення Севастополя як науковий центр щодо популяризації історії Севастополя	538
Ликова О.Г. До питання музеєфікації гончарної спадщини України	540
Автори	544